

Tuinen in de stad Utrecht

'STEEN-GOED' is een uitgave van

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS
Dorstige Hartsteeg 21
3512 NV Utrecht

tel: 030 - 31 17 61
postrekening 427215
Verschijnt vier keer per jaar

Het Utrechts Monumentenfonds is een beherende en restaurerende instelling van monumentale woonhuizen in Utrecht.

Voor minimaal f 10,-- per jaar of f 250,-- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, 'STEEN-GOED', de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Tuinen in de stad Utrecht.

*Restanten van de 100 jaar oude tuin van de v.m. Hojelkazerne (Croese-
laan). Vele monumentale bomen werden onlangs gekapt. De plataan
links is gespaard. Foto Bert Maes.*

Voor al na 1950 zijn veel tuinen en binnenterreinen in de Utrechtse binnenstad volgebouwd met bedrijfsruimten en parkeerplaatsen. In feite was dat proces van ontgroening al veel eerder op gang gekomen. Naar schatting is er thans minder dan een kwart van het binnenstadsgroen over van datgene er zo rond 1900 was. Toch zijn er nog steeds verrassende plekken en zelfs de omvang van sommige groene binnenterreinen zal menig ongelooftwaardig lijken.

Grote binnenstadstuinen.

De Hortus Botanicus aan de Nieuwegracht.

De grootste tuin, en misschien ook wel de meest bijzondere, is de oude Hortus Botanicus aan de Nieuwegracht. De in de jaren 50 en 60 gebouwde noodgebouwen van de Rijksuniversiteit zijn in maart van dit jaar gesloopt. Voor het eerst sedert lange tijd is

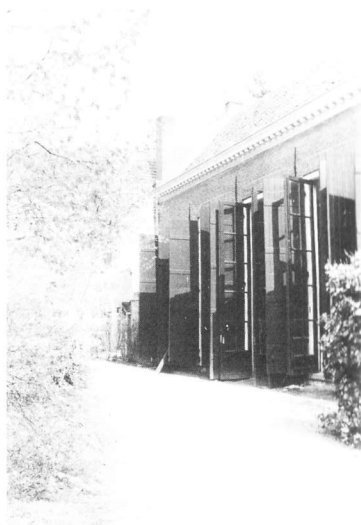
Excursie in de oude Hortus Botanicus aan de Nieuwe-gracht. Japanse noteboom of Ginkgo geplant ca. 1750. Foto E. van den Dool.

Inula. Een van de vele planten in de Hortus Botanicus. Foto B.M.

Even terug in de oude collegebanken van het Botanisch Laboratorium, 1902, bij de Hortus Botanicus. Foto B.M.

Een van de oudste orangeriën in ons land, ca. 1730. Hortus Botanicus. Foto B.M.

deze oude Botanische tuin, gesticht in 1730 op de plaats van het perceel van een ouder huis, weer in haar volle omvang te beleven. Het is een van de vijf oude universitaire tuinen in ons land met Leiden, Amsterdam, Groningen, Harderwijk en Franeker. De laatste drie zijn echter maar zeer fragmentarisch bewaard gebleven. Sinds 1962 is de Hortus buiten gebruik geraakt, na de aanleg van de nieuwe Botanische Tuinen in de Uithof. Vele bijzon-

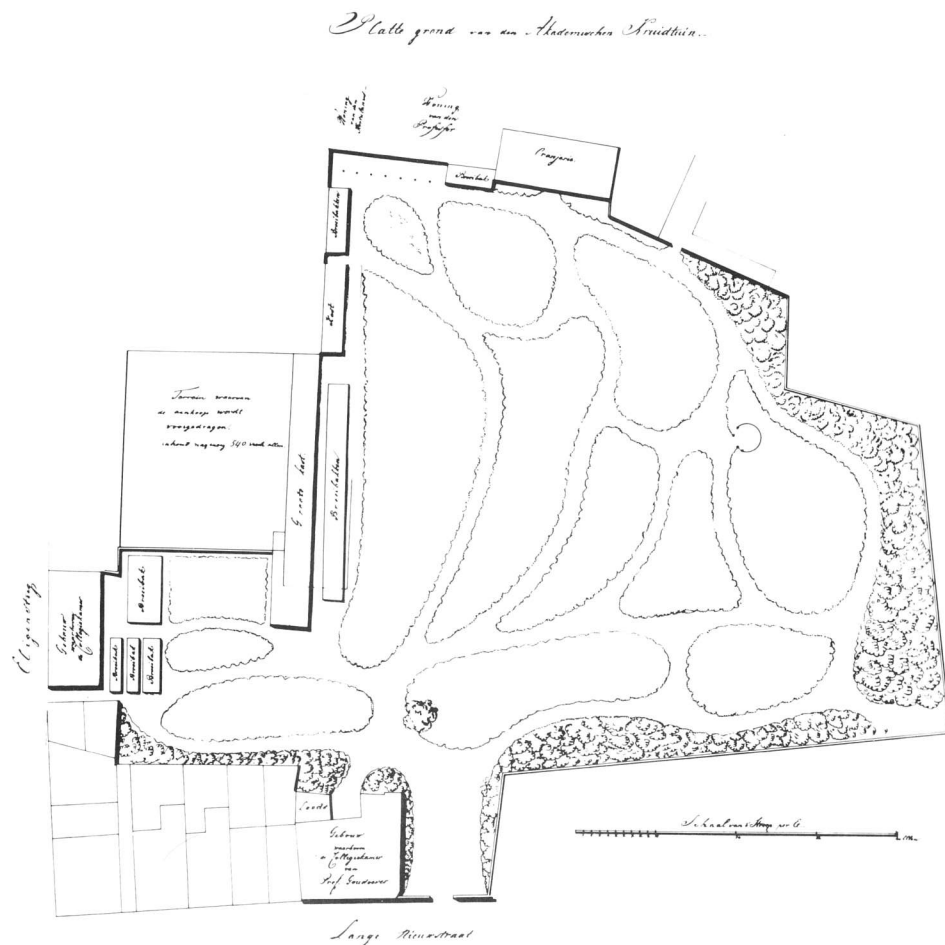
dere planten, heesters en bomen zijn echter gebleven en geven de illusie van een verloren gewaand paradijsje. De meest markante boom is een Japanse noteboom of Ginkgo, die in de 18e eeuw uit China werd meegebracht en volgens overlevering als eerste exemplaar in Europa in Utrecht werd geplant. Maar ook allerlei andere bijzonderheden als Vaantjesboom, Doodsbeenderenboom, een groenblijvende Eik, Kornoeljes, Kersappel, Amberboom, Pimpernoot en Herfstpaardekastanje zijn er te zien. Er is een opmerkelijke verzameling Rhododendrons, Kardinaalsmutsen en Coniferen. Op ieder moment van het jaar bloeit er wel iets in de Hortus: in december en januari het witte hoefblad, in de late winter en het vroege voorjaar verschillende bolgewassen, stinseplanten en de gele kornoelje en in de vroege zomer riddersporen, schijnpapavers en monnikskapen. Alleen al de koraalstruik, een rode vlinderbloemige uit Zuid-Amerika is in juni een bezoek waard.

Zeldzame Japanse citroen, Poncirus trifoliata, in de v.m. Pharmacietuin. Foto B.M.

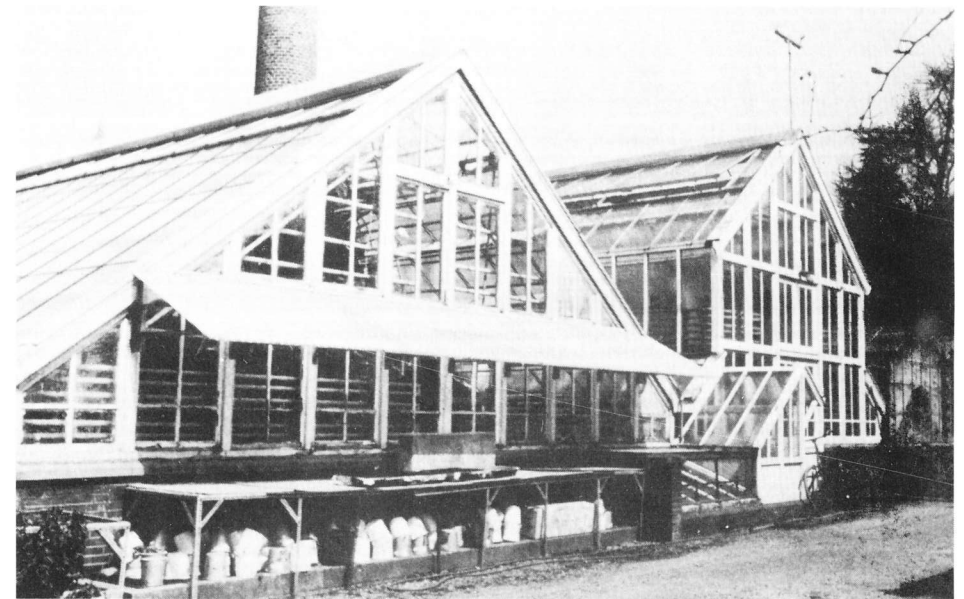
Het bijzondere van de Hortus is dat behalve de tuin er nog twee orangeriën zijn uit de 18e eeuw, het oorspronkelijke woonhuis van de hoogleraar in de plantkunde, een fraai kassencomplex uit het begin van deze eeuw en het botanische laborato-

rium. Het voormalige laboratorium, voor de bouwtijd in opvallend sobere en moderne architectuur gebouwd, heeft o.m. een schitterende bibliotheek in de stijl van de Hollandse neorenaissance, een collegezaal in amfiteatervorm en een originele museumruimte. Ook oorspronkelijke werkruimtes van de botanici zijn deels nog aanwezig. In de jaren 20 en 30 was het laboratorium wereldbekend vanwege ontdekkingen op het gebied van groeistoffen in planten. De Hortus Botanicus was door het voortvarende gemeentebestuur bestemd als woningbouwlocatie. De Werkgroep Toekomst Hortus Botanicus toonde de waarde van de tuin aan en pleitte met succes voor behoud en herstel ervan.

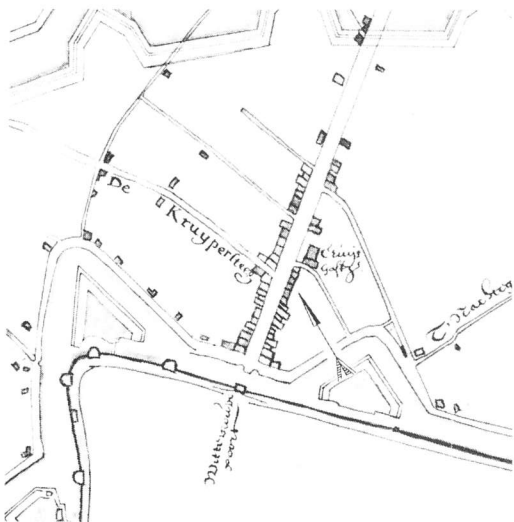
Plan Hortus Botanicus, ca. 1820. GAU.

Samen met de omwonenden werd in 1985 een oude vijver opgegraven en een begin van herstel gemaakt. Het Utrechts Monumentenfonds liet door de landschapsarchitect Van Aalderen een ontwerp maken voor reconstructie. Inmiddels heeft de Utrechtse Rotaryclub de Hortus 'geadopteerd'. Boomverzorger en tuinarchitect Jorn Copijn ontwikkelt thans verdere plannen voor inrichting van de tuin. De Hortus is een van de weinige tuinen in Nederland die voorkomen op de Rijksmonumentenlijst, samen met de orangeriën en kassen. In de Hortus is nog duidelijk de 19e eeuwse landschappelijke aanleg en een later cottagestijlgedeelte met bakstenen muurtjes, trapjes, terras en inrit herkenbaar. Veel planten in de tuin hebben een geschiedenis als onderdeel van onderzoek en universitair onderwijs.

Zeldzame type kassen uit 1908. Hortus Botanicus. Foto B.M.

In het verleden zijn er in Utrecht meer hortus-achtige tuinen geweest. Oorspronkelijk waren ze bedoeld als medische tuin en werden er planten gekweekt ten behoeve van de geneeskruiden en voor medisch onderwijs. Zo hadden de ziekengasthuizen en kloosters een eigen kruidentuin. Bekend is b.v. de kruidentuin van het Cruys Gasthuis aan de Biltstraat. Een tweetal nog bestaande originele kruidentuinen is gelegen aan de Catharijnesingel op de binnenplaats van het voormalige Pharmaceu-

Cruys Gasthuis aan de Biltstraat 1666 (G. Ruijsch), waar een tuin voor geneeskruiden was. GAU.

tisch laboratorium. Hier staat nog een zeer bijzondere plantencollectie, waarvan twee Maretakken of Mistletoes geënt op fruitbomen wel het merkwaardigste zijn. Zuid-Limburg is ongeveer de noordgrens van het areaal van deze halfparasiet. In de tuin van Manenburg in het Singelplantsoen groeit nog een derde exemplaar van de Maretak. De tuinen van Pharmacie zullen jammer genoeg vermoedelijk moeten verdwijnen met de sloopgolf van de jaren '90 in het Utrechtse Centrum.

Anatole-Francetuin.

Een geheel andere sfeer ademt de Anatole-Francetuin gelegen tussen de Plompetorengracht en de Wijde Begijnestraat. In oppervlakte bijna zo groot als de Hortustuin. Tuin is hier misschien een minder goed woord. Tot voor een 30 jaar geleden was hier een immense binnenstadstuin, behorende bij het monumentale huis van de familie Lampsins van den Velden. De monumentale toegangspoort in Zocherstijl staat aan de Asch van Wijckskade. De oorspronkelijke tuin was aangelegd in 1823. Tegen de muren stonden leiperziken, er waren kassen met druiven en andere gewassen, een vijver met rotspartijen, een rozenpergola en grote Vlinderstruik of Butleia. De serre van het huis had ramen met prachtig ingelegde druiventrossen en de wanden waren bekleed met gobelin. In de tuin werden vaak muziekuitvoeringen en tuinfeesten gegeven en zelfs een openlucht uitvoering van Hooft's herderspel 'Granida'. In 1911 werd er een tuinhuisje met houten rieten dakkoepeltje gebouwd. De tuin werd omschreven als een paradijs welks aanblik het oog gedurig verlustigde en zo vredig was deze lommerrijke oase dat men er 's zomers zelfs nachtegalen kon beluisteren. Grote verontwaardiging riep in 1969 het kappen van een enorme meer dan

100 jarige paardekastanje en enkele andere oude bomen op. Dit gebeurde in verband met een plan van de toenmalige eigenaar om een doorsmeerstation en boxengarage te bouwen. Op een gegeven moment werd de tuin aan zijn lot overgelaten. Na tientallen jaren leverde dit een Doornroosjesachtige plek op van een spontane hoog opgeschoten esdoorns begroeid met klimop. Hier en daar is nog iets van de oude tuinbeplanting over gebleven zoals Rozen, Taxus, Appel, Beuk, Hulst, Paardekastanje (mogelijk nazaten van de oude boom) en Aronskelk als stinseflora. Deze zelden betreden tuin wordt soms in bezit genomen door honderden overwinterende spreeuwen, tot groot ongenoegen van de omwonenden die het gekwetter en de poep weinig kunnen waarderen. Overigens zijn de avondvluchten van de spreeuwen die als bijenzwermen enige malen boven de binnentuin vliegen bijzonder fascinerend. Zowel de buurt als de gemeente zouden hier graag een openbare tuin van willen maken. De Breedstraatbuurt heeft daarvoor een plan bij de gemeente ingediend die zoveel mogelijk uitgaat van de bestaande bomen en heesters en de vroegere aanleg.

Een van de kruidtuinen van het Pharmaceutisch Laboratorium, Catharijne Singel. Deze zullen binnenkort vermoedelijke verdwijnen. Foto B.M.

Het Duitse Huis.

De meest geheimzinnige tuin is ongetwijfeld die van het Duitse Huis aan de Springweg. Het complex van het Duitse Huis, gesticht in de 14e eeuw, was eens het klooster van de z.g. Duitse Ridderorde. Van achter de muren aan de Springweg, Walsteeg, Willemsplantsoen en Zilverstraat doemen gebouwen, zelfs een kerkruïne en hoge bomen van de omgevende tuin op. De monumentale ingang werd rond de eeuwwisseling vervangen door een eigentijds type, maar is nog te bewonderen in het Rijksmuseum in Amsterdam. De middeleeuwse gebouwen zijn nog heel gaaf bewaard gebleven en worden thans minitueus bouwhistorisch onderzocht door Bart Klück van de afdeling Bouwhistorie van de gemeente. Het Duitse Huis is een zeldzaam voorbeeld van een volledig bewaard gebleven ommuurd kloosterterrein in een stad. De oudste bomen en heesters zijn uit de eerste helft van de 19e eeuw en staan in het tuingedeelte achter de muur van de Walsteeg. Het meest opvallend is een Ginkgo, die vooral in de herfst fraai geel verkleurd. Verder staat er o.m. een monumentale Oosterse plataan, een Pluimes, en vele oude heesters. Middels een oorspronkelijk poortje door een 15e eeuw gebouw kan men in het grotere tuingedeelte komen. Dit deel valt op door de grote Ceders, Iepen en Esdoorns. Op de binnenplaats staat een enorme Laurierpruim die tot de grootste van het land behoort. In het begin van de 19e eeuw is het kloostercomplex omgebouwd tot een militair hospitaal. De lange witte vleugel aan de singelzijde is er toen aan toegevoegd. Er zijn nu plannen om er een luxehotel in te vestigen, waarbij jammer genoeg een deel van de tuin bebouwd zal gaan worden. Het ligt in de bedoeling dat de tuin semi-openbaar gaat worden, waarbij het besloten karakter blijft.

Kloosterhoven

Tot de parels van de Utrechtse plantsoenen behoren de kloosterhoven of pandhoven: de kloostergang van de Dom en de pandhof aan de Mariaplaats. Het karakter van beide kloostergangen is zeer verschillend, die van de Dom is gotisch en die van de voormalige Mariakerk is romaans, maar de rust en de historische sfeer is vergelijkbaar. Beide tuinen zijn door groepjes vrijwilligers (sters) opgezet en onderhouden. Er is niet gestreefd naar reconstructie van de historische aanleg. Die is bovendien niet bekend. Bij de Dom is circa 1962, voor een geometrische

aanleg gekozen met plantvakken binnen buxushaagjes waarin geneeskruiden, verfruiden e.d. Er staat een bronzen beeldje van een lezende monnik van L. Brom uit 1913. De pandhof van Sinte Marie is na de verwijdering van een bunker in 1973 opnieuw ingericht. Sinds enkele jaren wordt deze tuin door omwonenden ingericht en onderhouden. Hier is er voor gekozen om zoveel mogelijk kleuren, het gehele jaar door, te verkrijgen. Daarnaast zijn vooral kruiden en bloemen uit historische tuinen toegepast en als bijzonderheid is hier de grootste collectie planten te zien in ons land die aan Maria zijn gewijd of er mee in verband worden gebracht. Toepasselijker op de plaats van de vroegere Mariakerk kan het al niet. Centraal in de pandhof staat de fraaie abstracte steenroos van F. Koenig. Vanuit de kloostergang van Sinte Marie kan men doorlopen in de Mariahoek langs enkele particuliere tuinen en een openbaar plantsoen te midden van historische gebouwen die eens bij de immuniteit van Sint Marie behoorden en later bij de Oud Katholieke Kerk.

Meer gebaseerd op historische kloostertuinen is de binnentuin van het Centraal Museum aan de Agnietenstraat. Hier is een reconstructie gemaakt van een middeleeuwse kruidentuin met een z.g. zodenbank met rozenhaag erachter. In een boomspiegel is een voorbeeld van vlechtwerk aangebracht waarmee vroeger bomen tegen beschadiging werden beschermd en waardoor er tevens een handig zitje ontstond.

Minder toegankelijke kloosterhoven zijn die van het voormalige Catharijneconvent, die van de Pieterskerk en die van het voormalige Doelenklooster aan de Doelenstraat. In het Catharijneklooster is het museum van kerkelijke kunst gevestigd. De inrichting van de laat-gotische kloostergang aan de Lange Nieuwstraatzijde is sober gehouden en verfraaid met het fel omstreden kunstwerk van M. Brill bestaande uit gestapelde gehouwen natuurstenen. De kloosterhof van de Pieterskerk aan het Pieterskerkhof is ingericht met een gazon en borders met als bijzonderheid een vijgeboom. De kloostergang aan de Doelenstraat maakt onderdeel uit van het Willem Arntszcomplex.

Hofjes.

Eigenlijk kent Utrecht vrijwel geen hofjes met binnentuinen zoals die in Haarlem en Leiden in de 17e en 18e eeuw vele zijn aangelegd. Sommige plekjes ademen wel enigszins de sfeer van de besloten hofjes. Aan het Jansveld ligt de kleine Margaretenhof, waarvan de bebouwing in de kern middeleeuws is. Het

Utrechts Monumentenfonds liet hier op het vroegere bleekveldje een aardige binnentuin aanleggen in formele stijl. Gebruik makend van bestaande beplanting is ook de tuin achter de kamers van de Bruntenhof op vergelijkbare wijze door het U.M.F. ingericht en beperkt toegankelijk gemaakt. De kamers werden in 1625 in de tuin van het verdwenen huis Lepelenburg gebouwd. Het hofje 'de Wijde Poort' in de Mariastraat, dat onlangs door het U.M.F. is verworven zal daarom in dat opzicht in goede handen zijn. De Wijde Poort is via een kleine smalle steeg bereikbaar. Van het hofje zelf resteren slechts twee 17e eeuwse huisjes. In de 14e- of 15e eeuw liet de eigenaar van een Claustraal huis van Sint Marie hier enkele huurwoningjes op zijn erf bouwen. De restanten van stookplaatsen en kaarsnissen zijn in de nog bestaande immuniteitsmuur zichtbaar. De gemeente heeft de binnentuin vorm gegeven door de plattegronden van de middeleeuwse huizen in het plaveisel aan te geven. Met de spontane boombegroeiing is, vanachter het nieuw aangebrachte historiserende hek, een Doornroosjesachtige situatie te beleven. Ook de eerder genoemde Mariahoek heeft een hofjeskarakter.

In de wijk Witte Vrouwen zijn in de 19e eeuw enkele hofjes opgericht vanuit liefdadigheidsinstellingen. Vooral het Wolter Heukelshofje met hekwerk, haag en borders, is een bezoek waard.

Kerkhoven.

In de middeleeuwen werden de kerkhoven rondom de kerkgebouwen aangelegd. In Utrecht herinneren enkele straat- en pleinnamen nog aan dit vroegere gebruik: Oud Kerkhof, Janskerkhof en Pieterskerkhof. De kerkhoven waren beplant met lepen, Lindes en Fruitbomen. Men name het Janskerkhof heeft nog altijd een beetje die sfeer vanwege de vele bomen, vooral tijdens de bloemenmarkt als er geen auto's parkeren. Echte oude bomen staan er echter weinig. Met de invoering van het aardgas in de jaren 60 en de ermee gepaard gaande gaslekages is het bomenbestand grotendeels vervangen. Op de hoek van de Drift staat een Plataan van meer dan 150 jaar die opvalt door een oude bliksemwond, waarin judasoren groeien, een soort paddestoel. De boom lijdt daar niet onder want judasoren leven alleen van het dode hout.

Later in de 17e en 18e eeuw werd steeds meer in de kerkgebouwen zelf begraven. Vanaf 15 mei 1830 gold echter in Utrecht

het verbod om in de kerken nog langer de doden te begraven. In dat jaar werd de Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen in de Gansstraat door Jan David Zocher, die ook de Singelplantsoenen ontwierp, aangelegd. Het is een combinatie van formele- en landschapsstijl. Soestbergen is thans een echte tuin met een aparte sfeer vanwege de vele 19e eeuwse grafmonumenten en de prachtige opgaande bomen waarvan er een aantal uit de aanlegtijd dateren. De Tweede Algemene begraafplaats Kovelswade vlak erbij aan de Koningsweg is ontworpen door de Directeur van Gemeentewerken T. Nieuwenhuis in 1900. Dit kerkhof is wat strakker van opzet. Opvallend is de ingangspartij met grote in vorm gesnoeide coniferen. De R.K. begraafplaats Sint Barbara met neogotische kapel is ongeveer uit de dezelfde tijd, maar heeft als parkaanleg minder kwaliteit.

Particuliere tuinen.

Het meest verrassend zijn allerhand particuliere tuinen in de stad. Sommige zijn nog wel bekend als er een openbare of semi-openbare functie huist in de bijbehorende bebouwing. Veel strikt particuliere tuinen zullen bij weinigen bekend zijn, of slechts als glimp via een opgaande boom die vanuit een dwarssteeg zichtbaar is. Vanaf een luchtfoto vallen vooral de huizen aan de Oude- en Nieuwegracht in het zuidelijk deel van de oude stad op door de aanwezigheid van diepe tuinen. Het noordelijk deel is armer aan groen, maar ook daar liggen hier en daar opvallende grote tuinen. Grote monumentale Beuken, waaronder de Rode beuk, Esdoorns en Paardekastanjes zijn geen zeldzaamheden, maar ook bijzonderheden als Zwarte moerbeï, oude Fruitrassen, Slangeden, Suikeresdoorn en Ginkgo. Mogelijk zijn de verspreid voorkomende Zwarte moerbeien restanten van de eens bloeiende zijdeindustrie langs de Vecht, even voorbij de Bemuurde Weerd. In de Vecht waren tot in de 19e eeuw grote waterraderen te zien voor de machineriën van de zijdeproductie. De techniek was kennelijk zo geavanceerd dat uit Rusland spionnen van de Tsaar hier naar toe werden gestuurd. Langs de grachten zijn in de jaren 30 ook Witte moerbeien geplant. Deze uit China afkomstige Moerbeï heeft een boomkarakter. De Zwarte Moerbeï is vaak meer een forse knoestige struik. In het Mediterrane gebied is het overigens dé snoeiboom bij uitstek, vergelijkbaar met onze snoeilindes.

Bioloog Henk Kuiper inventariseerde in 1991 het openbare- en particuliere monumentale bomenbestand in de stad Utrecht.

Onverwachte groenplekken in de oude binnenstad. Linksboven de Nieuwegracht, rechtsbeneden Lepelenburg. Luchtfoto.

De resultaten daarvan zijn onlangs gepubliceerd in een rapport dat voor de liefhebber bij het MICU en het ICU verkrijgbaar is. Kuiper ontdekte vele bijzonderheden juist ook in de particuliere tuinen. Opvallend bleken de oude Perebomen, Taxusbomen en snoeilindes. Het aantal oude Ginkgo's blijkt landelijk uniek te zijn. Behalve bomen bleken de Utrechtse tuinen rijk aan allerlei vogelsoorten waaronder zelfs Bosuilen. Zeldzame Amphibiën blijken zich hier en daar te kunnen handhaven, nadat ze uit een terrarium ontsnapt zullen zijn zoals het Vroedmeesterpadje en de Vuursalamander. Het Vroedmeesterpadje maakt een geluid dat aan klingelende klokjes doet denken, wat in vroeger tijd zonder meer in verband werd gebracht met de aanwezigheid van elfjes. Trouwe bewoners of bezoekers van de binnenstadstuinen zijn ook de Vleermuizen. Tot nu toe zijn er vijf soorten waargenomen: de Dwergvleermuis, de Ruige Dwergvleermuis, de Laatvlieger, de Watervleermuis en de Franjestaart. De algemeenste soort die we op zomeravonden rond de lantaarnpalen zien fladderen is de Dwergvleermuis. De zeldzaamste is de Franjestaart die nog wel eens in de werfkelders aan de bakstenen gewelven pleegt te hangen. Behalve de vele gekweekte

Tuin met oude beuk achter de Wittevrouwenstraat. Foto Bart Klück.

Oude zwarte moerbeï. Tuin Wagenaar. Foto B.M.

Lianen tegen het koetshuis in de tuin van Wagenaar Oudegracht. Blauwe regen. Foto B.M.

Voet van zeer oude rode beuk, of poot van een dinosaurus? Tuin van Wagenaar aan de Oudegracht. Foto B.M.

Lianen tegen het koetshuis in de tuin van Wagenaar Oudegracht. Blauwe regen. Foto B.M.

Tuin van het huis Lievendaal Lepelenburg. Stinseflora met voorjaars-helmkruid. Foto B.M.

Paradijs achter de Nieuwegracht. Tuinprieeel met torendakje. Foto B.M.

bloemen en planten die we in de tuinen aantreffen handhaven zich op allerlei plaatsen wilde planten, met name soorten die in de bossen op de kleigrond voorkomen zoals Heksenkruid, Speenkruid, Nagelkruid, Fluitekruid en Maarts viooltje. Een fraai voorbeeld is de tuin van het huis Lievendaal uit 1863 op de heuvel aan het Lepelenburg, die vanaf de straat zichtbaar is. Hier bevinden zich tevens een aantal stinseplanten als Voorjaars-helmkruid, Skilla's en Narcissen, naast allerlei bosplanten. Vooral het hellinggedeelte onder zware iepen en eiken is heel bijzonder. In de holte aan de voet van een eik huist een wilde bijenkolonie, waarvan men de ijverige leden bij zonnig weer af en aan ziet vliegen.

Het is ook gebleken uit het onderzoek van Henk Kuiper dat allerlei soorten verhalen en belevenissen vastzitten aan bomen. Mensen groeien op met bomen; ze vormen een onderdeel van de gebeurtenissen in ons leven. Een leven zonder bomen is beslist armoedig. Kuiper viel het verder op dat trekvogels in Utrecht, in tegenstelling tot veel andere steden, de binnenstad niet mijden. Wel buigen ze af bij Hoog Catharijne. Vanuit de lucht maakt de stad met zijn lange linten van Singel- en grachtbomen en tuinbegroeiing een bijzonder groene indruk.

Openbare tuinen.

Een aantal binnentuinen is door de stadsvernieuwing in de jaren 70 en 80 openbaar geworden. Vaak kon door de openbare bestemming een groot aantal van de bestaande bomen, heesters en kruiden worden gehandhaafd. De voormalige tuin van Warendorf aan het zuidelijk deel van de Oudegracht, grenzend aan de Vrouwjutenstraat, valt op door zwaar geboomte en een oude Zwarte moerbeï. De bedoeling is om hier verschillende bolgewassen aan te planten. Openbare binnenterreinen zijn o.m. nog te bezoeken: in de Breedstraat hoek Wijde Begijnestraat achter het tot woningen omgebouwde bedrijfspand van een vroegere drukkerij; het z.g. RAMU terrein aan de Lange Nieuwstraat eveneens een oud bedrijfsterrein; achter het huis Leeuwenburg in het zuidelijk deel van de Oudegracht en bij het Bisschopshuis aan de Mariaplaats. Even voorbij het Bisschopshuis kan men nog een glimp opvangen van een grote Ginkgo achter een middeleeuwse immuniteitsmuur, in de vroegere tuin van de pastorie van de Oud Katholieke kerk. Het RAMU-terrein is voor omwonenden beschikbaar gesteld als volkstuintjes. Vanuit de volkstuinten is er een fraai zicht op enkele grote tuinen aan de Nieuwegracht en Hamburgerstraat, met diverse monumentale bomen en grote heesters. Om de hoek in de Hamburgerstraat is het voorplein van het statige gerechtsgebouw met twee enorme Oosterse Platanen uit 1837 en een gietijzeren sierhek uit dezelfde tijd. Achter het gerechtsgebouw is een kleine, via een monumentale poort, toegankelijke binnenplaats waar nog een restant van de romaanse Paulusabdij is te zien. Op de oude muren groeit hier het Gele helmkruid. Sfeervol is het binnenterrein tussen de Abraham Dolesteeg en het monumentale poortje aan de Nieuwegracht, ingericht met gazon, borders en pergola, maar vooral opmerkelijk door een reusachtige Oosterse platan. Wat steniger is de Dorstige Harthof achter het kantoor van het

Heringerichte en openbare tuin in moderne vormgeving. Achter Drift 20. Foto B.M.

RAMU-terrein Lange Nieuwstraat. Voormalig bedrijfsterrein. Ingericht voor volkstuinten en als buurtparkje. Rondom oude stadstuinen. Foto B.M.

Utrechts Monumenten Fonds, maar vanwaar verschillende tuinen van huizen aan de Oudegracht en Lange Nieuwstraat te zien zijn. Een klein tuinrelikt is overgebleven achter de parkeergarage Stroosteeg met een op een verhoging gespaarde enorme Rode beuk en een heestergroep met in het voorjaar bloeiende prunusbomen. In de richting van de Oudegracht is een onderdoorgang gemaakt door een middeleeuws huis. Uniek is daarbij dat het 13e eeuwse plafond van Zilver sparrenhout van de vroegere woonkamer te zien is. Achter de vroegere Marnixschool aan de Springweg tussen de Tuinstraat en de Andreasstraat is een openbaar groengebiedje ingericht. Hier staat de oudste Liguster van de stad, wellicht meer dan 100 jaar oud. Hij is afkomstig uit de oude schooltuin en twee keer overgeplant voor de definitieve plaats was bepaald. De Haagliguster afkomstig uit Japan en meer bekend als gesnoeide heggetjes kan tot een behoorlijke boom uitgroeien als er de tijd en gelegenheid voor wordt gegeven. Op het Janskerkhof, naast het standbeeld van de oogheekundige Donders, staat nog zo'n uitgegroeid exemplaar. Meer voor liefhebbers van horrorsfeer en griezelfilms is het sloofterrein aan de Voorstraat aan te bevelen. Tussen afbraak, restanten van kelders en geparkeerde auto's groeien hier allerlei spontaan opslagen bomen en planten. Hier spelen al jaren slepende onderhandelingen in verband met een geplande parkeergarage. Als die niet doorgaat heeft deze vertraging een nuttig effect gehad.

Vanuit de Vrouwjutenstraat is een deel van de binnentuinen van het Willem Arntszhuis zichtbaar geworden met oude bomen.

Buiten de Singels.

Ook buiten de Singels is er het een en ander te beleven aan binnentuinen. Enkele voorbeelden werden al genoemd. Tuinrijke gebieden liggen met name achter de huizen van de stadsbuitengrachten, de Maliebaan, de Emmalaan en het Wilhelminapark. Het gaat daarbij voornamelijk om privéterreinen. Bij een bezoek aan het Museum voor moderne kunst aan de Maliebaan kan men tevens de tuin bezien, die nog is ingericht als rond 1910 toen het huis is gebouwd.

Een extra dimensie geven de verschillende waterlopen door de stad als onderdeel van het Kromme Rijn- of Vechtsysteem. Vanaf en langs het water kunnen tuinen in vele maten en stijlen worden waargenomen. Langs de Vecht aan het begin van de

Voormalig tuindershuis langs de Minstroom in Abstede. Foto M. Rosier.

Lauwerecht is door het werk en enthousiasme van de Heer Ling een kleurige tuin ontstaan, die na zijn overlijden enkele jaren geleden, tot Lingtuin is gedoopt. Ook vanuit de Gemeentelijke werkgroep Verbetering Woonomgeving is het groenoppervlak hier uitgebreid. Een dergelijk initiatief bestaat ook in de Linaeuslaan in Tuindorp waar bewoners zelf het beheer voeren over de openbare tuin.

Enkele verrassende parken en tuinen vinden hun oorsprong in de aldaar gelegen landgoederen, waarvan grotere of kleinere relikten zijn bewaard gebleven: het Oorsprongpark aan het eind van de Biltstraat met een oude Ginkgo en Haagbeuk; Welgelegen in Oog-in-Al met groot gazon en voor het voormalige landhuis een schitterende rij monumentale bomen w.o. een Hollandse linde, Tulpenboom, Ginkgo en terzijde een Abeel; Nieuweroord achter het 3e Spoorweggebouw aan de Catharijnesingel met de dikste Gewone plataan van de stad, overigens bedreigd door de nieuwste cityplannen; Daalwijk bij het voormalige gemeentehuis van Zuilen eveneens met fraai geboomte; Rijnzicht in Oog-in-Al met een oude Taxusgroep, om maar een greep te doen. Het restant van het voormalige landgoed Koningslust aan de Blauwkapelseweg is opgenomen in het Griftpark. Een aardig element is een zeer oude Haagbeukheg die deels in het ijzeren sierhek aan de straatzijde vergroeid is.

Een opmerkelijk binnenterrein is ontstaan langs de Minstroom tussen de Zonstraat, Abstederdijk en Notebomenlaan. Al in de middeleeuwen lagen hier op de oevergronden van dit riviertje landbouw-, boomgaard- en tuindersgronden. In de 19e- en 20e eeuw zijn er aan de straatzijden woonhuizen gebouwd, maar het karakter langs de Minstroom bleef hetzelfde. In het kader van de stadsvernieuwing is een groot deel van het voormalige tuindersgebied als biologische volkstuincomplex gespaard gebleven. Daarbij is ook de meest karakteristieke bebouwing van oudere arbeidershuizen en tuindershuizen behouden. Via het wandelpad langs de Minstroom ligt er een schitterende route tot aan het Wilhelminapark. Het fraaie gedeelte van de Rembrandtkade met rijen paardekastanjes en Amsterdamse Schoolbebouwing is daarbij de moeite waard. Tegen de brug bij de Colignystraat staat een forse spontane wilde vijg.

Volkstuinen langs de Minstroom, Abstede. Op de achtergrond het Hieronymusklooster Maliesingel. Foto B.M.

Tuin bij het provinciehuis in Rijnsweerd. Hier is gestreefd naar wilde flora en vegetatie. Foto B.M.

Natuurtuin bij provinciehuis, Rijnsweerd. Foto B.M.

Een aparte vermelding verdient de tuin van het Provinciehuis aangelegd in 1975. Daarbij hebben de biologen het voor het zeggen gehad. Wat er nog resteerde van oude vegetaties van het polderland werd meegenomen en het beheer is zoveel mogelijk afgestemd op natuurlijke vegetaties en flora. De tuin gaat over in het park Bloeyendaal waar een vergelijkbaar beheer gevoerd wordt. Een voorloper van dit streven naar "de natuur meer z'n gang laten gaan", is te vinden in het park aan de Sjang-

haidreef uit 1969. Dit landelijk unieke experimentele park in Overvecht is aangelegd in samenwerking met een groep beeldende kunstenaars en bewoners, naar ideeën van Leroy.

Amsterdamse School parkje bij het H.G.B.3 gebouw de 'Inktpot' aan de Catharijnesingel. Foto B.M.

Een van de kleinste tuinen in de stad aan de Asch van Wijckskade. Duivelswandelstok en spontane vijgeboom. Foto B.M.

Een stukje geschiedenis.

Een onderzoek naar de geschiedenis van de Utrechtse tuinen en binnenterreinen is er niet. We zullen het wat dat betreft voorlopig moeten stellen met anekdotes, oude kaarten, prenten en vergelijkingen met andere steden.

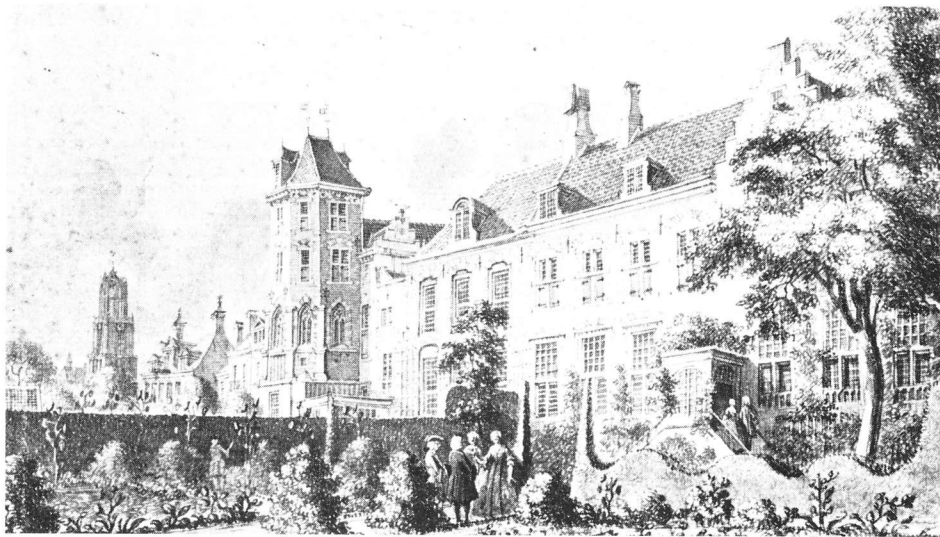

Voortuinen aan het Willemsplantsoen in cottigestijl. Wat exotisch aandoende Japanse Jeneverbessen uit ca. 1920. Foto B.M.

Een aardig beeld van de grotere tuinen van de kannuniken in de late middeleeuwen wordt geschetst door Muller ca 1900. In 'Een bezoek aan de immuniteiten de Utrechtsche kapittelen' heeft hij een beschrijving gemaakt van de erfinrichting, 'den hoff' in de 16e eeuw aan de hand van verkoopaktes uit die tijd:

'den hoff is rijk voorzien van hekken om de tuin in verschillende afdelingen te verdelen. Zo'n hek is versierd met cloeten, daarop staende, ende met thien houten gedierten met die wapenen van den overledene ende zyne vrunden', de kwartieren van de eigenaar, vastgehouden door leeuwen of monsters. Daarachter vinden we bloembedden, vierkant, en rondom belegd met 'iselsteenen'; daarbinnen zien wij 'rosemareyn, lauwerboom, eglentier ende andere bloemen' welig bloeien. Verderop komen wij aan het 'bleyckvelt', omgeven door 'twee roeden geschilderde delen, daer die testebloemen op staen' (bloempotten, naar de wijze van onze boeren op roodgeverfde staken geplaatst), waartussen een 'tafelken op drie stapelen schragen' prijkt. Voortgaande langs een kippenhok met kippenloop (een 'hoenderhuysken met een cauwe annex', 'bescoten met latten' het veldhoenderhuysken' (de fasanerie),- rusten een ogenblik op de 'stene sittel staende achter tsomercueckengen' voor de 'staende tafell van blauwe steen', of op de 'bancken winckelhaeckich gemaict',- bezichtigen 'de regenback met zijn raempt ende loyen goeten, ende tcoperen emmerken met coorden om regenwater uyten back te putten',- en verwonderen ons reeds een 'prielken' te ontmoeten, al is het ook volgens de solide begrippen van den tijd bijzonder stevig gemaakt 'zoe dattet eertvast is.' Achter in de tuin vinden we nog een 'somerhuysen', een kleiner huis dat door de kannunik in de zomer bewoond werd. In de tuin zien we nog 'bollen, wortelen ende poten' en is er een moestuingedeelte afgescheiden van de rest van den hof. De moestuin is toevertrouwd aan de meid, die de bewoner de groenten toeleverde en 'vant cruyt in den hoff die meecht tevreden stellen sal.'

Een kanunnikentuin in de late middeleeuwen zal een tamelijke landelijke indruk gemaakt hebben met fruitbomen, groente, hekwerk en pluimvee. Ook paarden en vee met stallen, wagenhuis en bakhuis waren niet ongebruikelijk op het achtererf. Van een echte tuinaanleg zal er weinig sprake zijn geweest. Uit de beschrijving van Muller blijkt dat er naast de nutsplanten ook bloemen puur voor het genot werden geplant zoals Rozen (Egelantier) en andere bloemen. Van de tuin van Paushuize is een melding van Wijnstokken in de 16e eeuw. Op de binnen-

Huis achter de Drift ca. 1740. Jan de Beijer. GAU.

plaatsen en pleinen zal een wat landelijke sfeer heersen met Fruitbomen en grasbegroeiing. Op het Janskerkhof en op het Mariakerkhof stonden vermoedelijk Eiken, Iepen en Lindes, waaronder een gerechtslinde. Onder de bomen werd door de gilden vergaderd. Op het Munsterkerkhof stonden fruitbomen. Tot aan het einde van de 16e eeuw werden de terreinen van de kapittels afgezet met roosters om de los rondlopende varkens de toegang te beletten.

Uit de 16e eeuw zijn stadsplattegronden bekend zoals die van Braun en Hogenberg, die in vele partikuliere tuinen en op de plaatsen en kerkhoven rond de kerken, overal bomen aangeven. Ongetwijfeld kunnen ze grotendeels als Fruitbomen en Walnoten, worden geïnterpreteerd en op de openbare plaatsen ook als Eiken, Lindes en Iepen. Langs het water kunnen we Elzen, Wilgen en Essen verwachten. Het buitengebied van Abstede en de Lauwerecht bijvoorbeeld geven een afwisseling van boomgaarden met akkers en graslanden. De kaart van Joan Blaeu uit 1649 geeft vrijwel hetzelfde groene beeld. Er zijn nu wat meer tuinen die zijn aangegeven met een tuinaanleg in formele stijl. De meer gedetailleerde kaart van Verstralen uit 1629 voor het toenmalige Utrechtse buitengebied buiten de Singels geeft nauwkeurig de bongerden, hooch boulandt, laach weijlandt en de bleijcken aan. Zelfs 'afgehouden bongerden' worden vermeld.

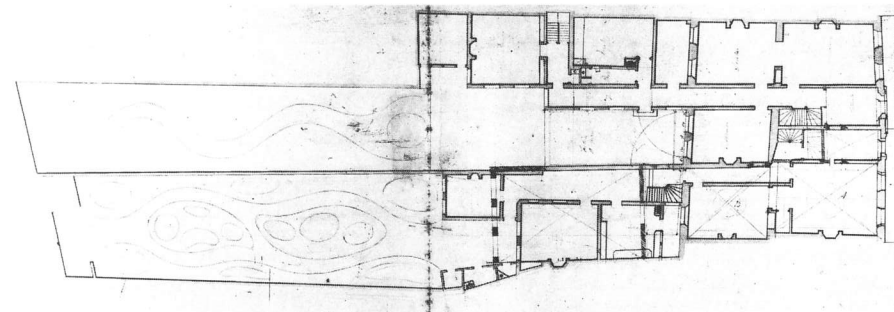
Deel van stadsplattegrond uit 1569 van Braun en Hogenberg. GAU.

Deel van stadsplattegrond uit 1649 van J. Blaeu. GAU.

Kaarten uit de 18e eeuw suggereren in vele tuinen een formele aanleg. Ofschoon niet iedere tuin exact weergegeven zal zijn, zal de werkelijkheid in het algemeen zo wel opgaan.

In de 19e eeuw worden de geometrische aangelegde tuinen gewijzigd in de landschappelijke stijl want de mode is onverbiddelijk. Zo zal in de eerste decennia van de 20e eeuw de cottage-tuin met bakstenen muurtjes, natuursteenplaveisel, vijvers, niveauverschillen en hagen in talloze tuinen zijn intrede doen, veelal met handhaving van bestaande bomen en heesters. Ook daar vinden we nog hier en daar restanten van. Iedere generatie brengt zo weer zijn eigen sfeer en ideeën mee.

Tuinplan in landschapstijl, Nieuwegracht 41, ca 1850. GAU

Het eerste idee van openbaar groen in Utrecht zien we bij de Maliebaan. Hij werd in 1637 speciaal aangelegd voor de Utrechtse studenten om het Maliespel, een soort kaatsspel, te beoefenen. De baan was aan beide zijden met vier rijen lindes

Het eerste openbare binnenpark in de stad: het Oranjepark in Wijk C uit 1882. Verdwenen in 1938 met de aanleg van de St. Jacobsstraat. GAU

Het gaat niet altijd zo gevoelig. Binnentuin Kleine Adreasstraat. Foto B.M.

en iepen beplant. Na het slechten van de oude verdedigingswalen werden de Singelplantsoenen aangelegd naar ontwerp van J.D. Zocher en L.P. Zocher tussen 1826 en 1861. Uit 1882 dateert het Oranjepark in Wijk C dat door de buurtvereniging beheerd werd met het doel de schrijnende woonomstandigheden te verzachten. Het park moest echter in 1938 wijken voor de aanleg van de Jacobsstraat. De parken vallen verder buiten dit bestek van tuinen. Wel noemen we hier nog het park Tivoli dat in 1842 is aangelegd aan de Wittevrouwensingel als een buitensociëteit voor de gegoede burgerij. In 1929 werd de sociëteit opgeheven.

Bert Maes

Het gat in de Voorstraat.

Het is niet altijd mooi en rustig in onze tuinen.